MERIDIAN CRITIC Nr.1 (Volume 26) 2016

Eseul românesc, între polemici şi graniţe

Carmina Simona STOIAN
Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava

Abstract: The essay, a literature border which tends to become a veritable genre with its own identity, has experienced in Romanian literature a winding road from the position of stepchildren of a form of writing devoid of originality, a text in which there are mixed all types of writing without precise identity, up to favorite form of contemporary literature. Whatever are the judgments which has been subjected by literary critics, severe or permissive, essay seems to have its own system of laws, it's own source of life, and, beyond symbolic boundaries, although its essence seems to be one unbounded, it currently looming as an essential component of our literature, confirming its synchronization with the universal literature.
Keywords: *essay, literature border, confession, fragmentarism.*

Sub influenţa teoriilor occidentale[1] despre eseu, în spaţiul românesc apariţia eseului a generat numeroase polemici, scindând clasa criticilor şi esteticienilor în susţinători şi adversari ai acestui tip de scriitură. Ca şi în literatura universală, şi la noi fenomenul s-a manifestat între negarea unui tip de discurs aparent fără nicio predispoziţie către sistem şi acceptare treptată. Dacă începutul secolului al XX-lea marchează în literatura universală afirmarea preocupărilor teoretice pentru acest gen, în literatura noastră problematica pare să fie ignorată cu consecvenţă până în a doua jumătate a secolului, când voci izolate încep să aducă în discuţie aspectul. Intervenţiile, iniţial limitate la câteva articole, par să afirme cu timiditate pentru moment apariţia unui nou tip de scriitură care există însă încă din 1874, anul apariţiei controversatului *Pseudo-kynegeticos* al lui Alexandru Odobescu.

Asistăm aşadar, la primele încercări de teoretizare a eseului. Fenomenul, în ciuda caracterului său nesistematic, pare să anunţe o atenţie din ce în ce mai sporită acordată acestei forme de scriitură. Situaţia reflectă, în fond, modul în care spaţiul literar românesc, atât de încorsetat de rigorile unei poetici tradiţionale, se eliberează

[1] Începând cu secolul al XX-lea literatura universală îşi îndreaptă atenţia în mod sistematic spre formula scrisului eseistic, fapt confirmat de numeroasele studii apărute în special în Europa. Putem menţiona aici nume ca Georg von Lukács, Theodor W. Adorno, H. Walker, M. Bense, Th. Harrison, W. Müller-Funk, A. Fowler, D. Combe, C. Obaldia, M. Macé ş.a. care analizează din perspective multiple această formă de literatură.

BDD-A26596 © 2016 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:24 UTC)

treptat de multe dintre prejudecăţi şi să accepte la masa discuţiilor, fie ele chiar şi polemice, un subiect ce preocupa de prea mult timp spaţiul literar european.

Aşa cum era de aşteptat, atitudinile sunt, într-o primă etapă, preponderent negatoare tinzând spre excluderea eseului din orice ecuaţie literară sau situarea sa în zona *non-literaturii* sau a practicii diletante, non valorice[2]. Textului eseistic i se reproşează lipsa consistenţei la nivel ideatic aducându-se în discuţie o confuzie frecventă de natură terminologică potrivit căreia „oricine scrie un articol mai lung în care pluteşte o idee, e considerat eseist" [Constantinescu, 1972:186]. Constatările sunt de altfel juste dacă ţinem cont de faptul că la acel moment exerciţiul eseistic (pentru că, în lipsa unor norme, doar despre aşa ceva putem deocamdată vorbi) se realiza în virtutea unei evadări din spaţiul literaturii canonice fără conştiinţă unui sistem. Eseului i se refuză astfel un statut în rândul genurilor/speciilor literare tolerându-se mai curând ca „o relaxare, o concesie, aproape o slăbiciune a spiritelor mari" [Noica, 2007:33]. Considerat distructiv pentru cultură, el este privit ca principală marcă a superficialităţii, simbolică numită „lăutărism"[3].

În aceste condiţii se nasc firesc întrebările: Ce anume a determinat adoptarea unei astfel de poziţii? De ce în spaţiul românesc persistă această înverşunare împotriva eseului în condiţiile în care teoriile universale şi în special cele europene îi acreditaseră deja existenţa? Pe de o parte, putem intui în această atitudine o formă de conservare a valorilor deja existente, o strategie de excludere a tendinţelor de contaminare între ceea ce există deja, acceptat şi supus criteriilor de evaluare în vigoare, şi ceea ce ar putea exista, ca formă nouă, inovatoare şi încă nefiltrată de criterii de evaluare clar formulate. Pe de altă parte însă se conturează şi un paradox. Există scriitori, ei înşişi eseişti, cum este cazul lui Camil Petrescu, care refuză în termeni radicali acreditarea eseului, însă, conştient sau nu, contribuie la fundamentarea unei tradiţii a eseisticii româneşti. Aspectul ne determină să privim procesul mai curând ca pe o formă de rezistenţă în faţa exodului falselor forme de cultură, de stopare a modernizării haotice, în virtutea preluării fără discernământ. Astfel, o posibilă explicaţie a reticenţei teoreticienilor ar putea-o reprezenta intenţia, în fond, justificată, de filtrare a numeroaselor forme de manifestare intelectuală ce inundă spaţiul cultural românesc în perioada interbelică şi postbelică. Se poate vorbi despre o acţiune de temperare a entuziasmului cu care se „modernizează" totul, fără discernământ, proces ce afectează

[2] Camil Petrescu, spre exemplu, el însuşi eseist, vede în practica eseului forma cea mai extinsă de manifestare a pseudoculturii. Reactualizând teoria maioresciana a „formelor fără fond", el pledează pentru combaterea invaziei eseistice. El vede în acest gen o formă superficială de scriitură, mască a diletantismului şi a lipsei de consistenţă, consecinţe ale modernizării haotice văzute însă, mai curând, ca proces involutiv, de degradare culturală, ca asimilare fără discernământ a unor false modele culturale. Trebuie remarcat modul ironic în care Camil Petrescu utilizează termenul „eseu" al cărui sens vizează mai curând ideea de încercare a cărei nereuşită nu este conştientizată, fenomen ce contribuie la degradarea treptată a formelor de cultură: „De altfel, între Dunăre şi Carpaţi, totul e eseu. Şcoala, administraţia, parlamentul, guvernul, aviaţia, cultura şi fotbalul. România este o ţară cuprinsă între 18° şi 28° longitudine estică şi produce îndeobşte grâne, lemne, eseuri, spanac, petrol şi ascultători de conferinţe" („Despre eseu sau tutti fruti", în *Opinii şi atitudini* Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1962, p. 198).

[3] Termenul, utilizat într-un articol apărut în 1973 şi integrat în volumul *Despre lăutărismi,* defineşte, în viziunea autorului, atitudinea oamenilor de cultură români de deschidere „către mai multe lucruri deodată" „fără suficientă acoperire", „reuşita de a spune lucrurile oarecum «după ureche», şi de-a face, în definitiv, ca Barbu Lăutaru".

BDD-A26596 © 2016 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:24 UTC)

indiscutabil calitatea faptelor de cultură[4]. Pe de altă parte însă, rezervele în faţa scrisului eseistic trebuie văzute şi ca modalitate de conservare a criteriilor de evaluare. Altfel spus, eseul poate fi acceptat ca practică, însă doar în cazul celor care au atins un anumit nivel cultural şi spiritual. Doar aceste condiţii le pot oferi posibilitatea de a găsi în scrisul eseistic o forme de trecere „de la cultură spre joacă şi graţie" [Noica, 2007:32].

Pe fondul acestor refuzuri, se profilează treptat şi opiniile favorabile. Acestea vin să anunţe dorinţa de afirmare şi recunoaştere a ceea ce unii critici au numit „al patrulea gen literar". Se vorbeşte din ce în ce mai insistent despre un „gen al genurilor", consecinţă a ceea ce Nicolae Balotă numeşte „disoluţiei speciilor, genurilor şi tiparelor estetice clasice", a „dezagregării gândirii sistematice", caracterizat prin absenţa oricărei metode şi a oricărei forme de constrângere, prin asumarea unei libertăţi împinse până la vagabondaj [Balotă, 1969]. Iată aşadar prima încercare de definire a eseului ca tip de discurs, o definiţie ce reactualizează şi nuanţează perspectiva mai mult metaforică pe care Mircea Eliade[5] o formula în 1933.

Prima abordare sistematică a conceptului de eseu îi aparţine însă lui Adrian Marino în *Dicţionarul de idei literare* apărut în 1973, studiu în care autorul operează cu trimiteri repetate la o bibliografie de specialitate deja existentă în spaţiul european[6]. Se remarcă intenţia criticului de a realiză, pentru prima oară la noi, o delimitare teoretică a conceptului prin identificarea specificului acestui tip de discurs şi, implicit, a instrumentelor operabile la nivelul analizei eseului. Această abordare va fi continuată de alte trei studii de amploare, două dintre ele apărute în anii imediat următori (*Căile eseului,* de Traian Liviu Birăescu în 1976, şi *Eseul, personalitatea unui gen,* de Dumitru Tiutiuca în 1979), ultimul în 2000 (*Eseul, o formă a neliniştii,i* de Alina Pamfil), singurele, de altfel, de la noi. Valorificând suportul teoretic oferit de teoriile occidentale, aceste studii supun eseul unei analize minuţioase trasând astfel coordonate teoretice relative ale unui tip de discurs, de altfel, imposibil de teoretizat. Descoperim astfel, în ciuda numărului relativ scăzut de abordări, un interes sporit pe care teoria literară românească începe să îl manifeste faţă de eseu.

Aceasta este situaţia receptării eseului în plan teoretic. O altă realitate se conturează însă în zona literaturii propriu-zise. Dacă discuţiile teoretice prind contur cu mare întârziere, practica literară dezvăluie o cu totul altă realitate. Este vorba despre un interes manifestat timpuriu, aşa cum spuneam, încă din secolul al XIX-lea, când textului *Pseudo-kynegeticos* al lui Alexandru Odobescu dovedeşte că eseul poate exista şi în afara unei conştiinţe teoretice. Acest scriitor înfăptuieşte astfel prima „deviaţie" de la normele literaturii canonice. Falsul său tratat de vânătoare pare a fi, potrivit specialiştilor, un exerciţiu în maniera lui Montaigne ce implică însuşirea aproape inconştientă, intuitivă a

[4] Din această perspectivă, interesantă este atitudinea lui Camil Petrescu care vede în spaţiul românesc postbelic un teritoriu integral subordonat *eseului*, un amestec de forme culturale şi non-culturale, valorice şi non-valorice ce conduce, inevitabil spre degradare.

[5] Mircea Eliade semna în anul 1933 în „Cuvântul" un articol intitulat „Romanul şi eseul, genuri preferate" în care definea eseul drept „un gen creat prin refuz, un cristal obţinut după imense eforturi de asimilare şi dezasimilare" sesizând astfel, cu mult înaintea unor teoretizări propriu-zise, caracterul rebel al eseului şi incapacitatea sa de a se subordona vreunei constrângeri de ordin teoretic.

[6] Bruno Berger, *Der Essay, Form und Geschichte,* Berlin, 1964, Theodor W Adorno, *Der Essay als Form, Franckfurt*, 1965 ş.a.

BDD-A26596 © 2016 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:24 UTC)

trăsăturilor speciei ce avea să primească mai târziu numele de eseu. Fără a crea senzaţia vreunei apropieri voite de forma eseistică existentă deja în spaţiul european, Odobescu inovează în epocă prin lipsa unei unităţi coerente a acţiunii şi personajelor, prin valorificarea memoriei subiective ca element organizator al textului, subiectivitatea, ironia şi autoironia şi, nu în ultimul rând, prin adresarea directă către un cititor, elemente ce vor deveni mai târziu aspecte definitorii ale eseului.

Privite în mod izolat, toate aceste aspecte se regăsesc în multe dintre formele literaturii anterioare. Este suficient să amintim aici modul particular în care scriitori ca Nicolae Filimon, Ion Ghica sau Vasile Alecsandri abordează teme în manieră personală mizând pe spontaneitate şi sinceritate, construindu-şi discursul pe un schelet filosofic. Tot ei aleg să se adreseze direct unui lector şi îmbogăţesc discursul cu o nouă valenţă, cea a ironiei. Ceea ce diferenţiază însă textul lui Odobescu de toate aceste abordări este faptul că elemente amintite fuzionează, oferind astfel primul exemplu de exerciţiu eseistic din literatura noastră. O apropiere considerabilă a literaturii române de formula eseului se produce însă în perioada interbelică, moment în care formele eseistice cunosc o dezvoltare spectaculoasă. Fenomenul este confirmat atât de polemicile care se nasc în jurul acestui tip de scriitură, cât şi de apariţia în această epocă a unui număr însemnat de texte asociate genului, veritabile repere în analizele ulterioare ale eseului românesc. Scriitori şi critici ca G. Călinescu, Camil Petrescu, Mihail Ralea, Tudor Vianu, Paul Zarifopol, Edgar Papu, Lucian Blaga, Mircea Eliade etc. ilustrează pe deplin unul dintre momentele esenţiale din evoluţia eseului românesc.

Un fenomen similar se manifestă în perioada postbelică, moment în care, deşi cunoaşte aceeaşi tendinţă de expansiune pe teritoriul literaturii, eseul continuă să aibă parte de critici negative, chiar din partea unora dintre practicanţii săi. Se afirmă acum o generaţie de eseişti cu profunde legături cu filosofia ale căror texte se profilează ca veritabile teritorii de asimilare a elementelor morale, estetice, culturale şi, nu în ultimul rând, politice. Eseurile lui Constantin Noica, Emil Cioran, Nicolae Steinhardt şi Petre Ţuţea dezvăluie astfel o nouă dimensiune a eseisticii româneşti în care omul interacţionează simultan cu socialul, religiosul şi politicul, definindu-se ca identitate dilematică.

Perioada contemporană afirmă, cu o notabilă întârziere, drepturile eseului ca tip de discurs autonom, fără a marca însă o vârstă propriu-zisă a acestuia, ci, reluând mai curând legăturile cu perioadele anterioare. Asistăm astăzi la o nouă explozie a eseisticii similară celei de după primul război mondial, fenomen ce readuce în discuţie problema autenticităţii genului eseistic. Parafrazând o afirmaţie a lui Camil Petrescu, am putea spune că după 1989 totul devine eseu şi jurnal în spaţiul românesc. Traume ale totalitarismului ca experienţa detenţiei sau a exilului devin teme predilecte ale celor mai multe volume editate imediat după 1989 valorificând, în exces chiar, formele eseului şi ale literaturii confesive. În conglomeratul eseistic ce pare să reliefeze specificul literaturii actuale se identifică nume ca Horia Roman Patapievici, Gabriel Liiceanu, Monica Lovinescu, Andrei Pleşu, Nicolae Manolescu care ar putea constitui nucleul tare unei noii generaţii a eseisticii româneşti [Mihăilescu, 2007]. Putem vorbi aşadar despre trei etape în evoluţia eseului românesc, trei momente ale traseului pe care discursul eseistic le-a traversat, momente care, deloc întâmplător, se află sub influenţa unor evenimente generatoare de profunde transformări: cele două Războaie

BDD-A26596 © 2016 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:24 UTC)

Mondiale şi evenimentele din 1989[7]. Constatarea conduce către concluzia firească a unei necesităţi a scrisului eseistic care se modifică de la o epocă la alta sub directa influenţă a factorilor sociali şi culturali. Este o certitudine că pentru fiecare etapă el reprezintă o modalitate de anulare a canoanelor şi de eliberare de sub constrângerile formale în sensul unei consistenţe crescânde în plan ideologic.

Eseul apare astfel ca urgenţă a literaturii de actualitate, ipostază a scrisului care oferă deopotrivă scriitorului şi cititorului posibilitatea conectării directe la un nou tip de realitate. Situat între realitatea concretă, istorico-socială, şi cea ficţionalizată, a literaturii, universul eseistic se profilează ca formă existenţială intermediară oferind actanţilor săi, pe lângă posibilitatea receptării şi analizei dilemelor existenţiale, şi pe cea a soluţionării lor. Eseul nu este aşadar doar spunere, în sensul relaţiei clasice emiţător-receptor, ci deopotrivă implicare.

BIBLIOGRAFIE

Balotă, Nicolae, „Pledoarie pentru autonomia eseului", în *Euphorion*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969.
Birăescu, Liviu Traian, *Căile eseului*, Editura Facla, Bucureşti, 1976.
Constantinescu, Pompiliu, *Scrieri V,* Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
Culcer, Dan*, Maturizarea eseului,* în *Grupuri şi serii*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1981.
Diaconu, Mircea A., „Alexandru Odobescu şi panorma deşertăciunilor", în *Instantanee critice*, Editura Moldova, 1998.
Marino, Adrian, *Dicţionar de idei literare,* vol. I (A-G), Editura Eminescu, Bucureşti, 1973.
Mihăilescu, Dan. C, *Literatura română în postceauşism*, III, Eseistica. Piaţa ideilor politico-literare, Editura Polirom, 2007.
Noica, Constantin, *Despre lăutărism*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2007.

[7] Asupra acestui aspect au fost formulate în timp numeroase opinii. Adrian Marino, spre exemplu, analizând succesul eseului în Occident, vorbeşte despre o reacţie firească în urma unei perioade de „suprasaturare pozitivistă, sistematică, erudită, abstractă, estetizantă", în timp ce la noi fenomenul este analizat ca tendinţă de sincronizare, de racordare la modernitate (*Dicţionar de idei literare*, vol. I (A-G), 1973, Editura Eminescu, Bucureşti, p. 621). Pe de altă parte, Dan Culcer vede în expansiunea eseului după cel de-al Doilea Război Mondial un fenomen „procesual, ireversibil vădind o dublă deschidere, spre tradiţia fecundă şi spre fenomenul european contemporan" ce se justifică prin interacţiunea unor factori favorizanţi printre care creşterea nivelului general de cultură, circulaţia extinsă a informaţiei, o anumită libertate spirituală etc. („Maturizarea Eseului", Vol. *Grupuri şi Serii*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1981, p. 10). De asemenea, Traian Liviu Birăscu (*Căile eseului*, Editura Facla, Bucureşti, 1976, p. 85), raportându-se în contextul literaturii interbelice, remarcă existenţa unui climat spiritul, a unei ideologii a epocii favorabile dezvoltării eseului ca formă a literaturii de idei ce reflectă obligatoriu realităţile sociale ale epocii. Alina Pamfil discută despre „reapariţia genului în perioade de criză", perspectivă interesantă aplicabilă mai ales în contextul literaturii de după 1989 ce poartă puternica amprentă a ieşirii de sub totalitarism, a sentimentului de eliberare şi a nevoii de recuperare a identităţii. (*Eseul. O formă a neliniştii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p. 212). Dan C. Mihăilescu descoperă în ipostaza eseului modalitatea discursivă ce face „alchimia intelectuală a noilor cuceriri amalgamate şi a recuperărilor" remarcând, în acelaşi timp, perspectiva politică, afectivă şi istorică pe care o oferă literatura memorialistică cea a libertăţilor tematice, estetice, sexuale şi religioase a beletristicii. Astfel, în opinia sa, eseul se conturează ca tip autonom de discurs alături de textul biografic şi literatura de ficţiune, cele trei categorii împărţindu-şi sfera de influenţă şi de acţiune (*Literatura română în postceauşism, III. Eseistica. Piaţa ideilor politico-literare*, Editura Polirom, 2007, p. 17).

BDD-A26596 © 2016 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:24 UTC)

Pamfil, Alina, *Eseul. O formă a neliniștii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
Petrescu, Camil, „Despre eseu sau tutti fruti", în *Opinii și atitudini*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1962.

BDD-A26596 © 2016 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:24 UTC)